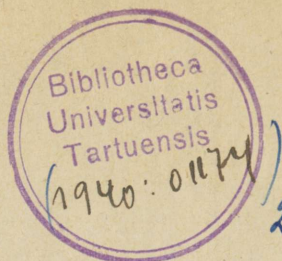

~~33451~~

2-63935

MADU ELUROHU OMANIKUNA VANA IDAS JA MEIL.

Evald Saag.

Vaevalt ükski loom on erutanud niipalju usulist kujutlust kui madu. Pole rahvast, kes ei völdiks myrgiseid roomajaid, pole ka rahvast, kes ei peaks pyhaks tema salapärast vilgast elujõudu, vast kauge põhja igilumi paneb sellele kylmaverelisele elukale piiri, kuid paarikuisest suvest on kyll, et ennast numata pikaks talveuneks. Päriskodus on nad soe- ja parasvöötme viljakail väkeloomarohkeil aladel. Usundilised kujutlused on kujunenud ymber aegade väitel seoses elutingimuste ja maailmavaate muutumistega. Meil näiteks on kadunud mitu loomaliiki, kellest karul võib-olla oli tähtsam positsioon nii usundis kui eluylalpidamiseski — ja yhes nendega on vajunud unarusse vastav osa usundist. Ka madu väheneb põllukultuuri edenemisega, kuid jääb siiski sagedasti paljaisse jalgu põllupeenrail, aasal, karjamaal või metsateerajal, mao salvamisse sureb tänapäevgi — meil kyll harva — inimene, sagedamini lõpeb loom. Kuid mida enam lõunasse, seda tihedamad on need juhud.

Vastavalt madude esinemisele on pärimused neist elavamad ja algelisemad. Suhtumises madudele inimene on jäänud osaltki samaks, kui hämaras minevikus, kuhu ulatuvad vanimad pärimused.

Madude pyhaks pidamine ja jumalustumine on arenenud yhelt poolt kujutluseks loomast kui jõledate vaimude ja kurdite kehastusest, teiselt poolt on mao päralt suur eluõud või temasse siirdub suremisel inimese hing (Vt. ERE XI 399 „Serpent-Worship“: 399 MacCULLOCH sissejuhatus, 411 CROOKE india, 419 WELSFORD saksa ja balti-slaavi; GRESSMANN „Eherne Schlange“ RGG¹ II 226 j, „Schlangen“ V 229 j; BERTHOLET „Schlange“ RGG² V 164 j; HOFFMANN-KRAYER HDA VII 1114—1196; neis loeteldud ka kirjandust). Kuidas on tulnud toime pöördumine hääst pahemale, iseloomustab mõne sõnaga LOORITS, Eesti rahvausundi maailmavaade, Tartu 1932, 62—64.

Loomadel on omavahel eriline avitamisvõime maagilise rona, oksaga, ka veega, kiviga jne. jättes sellejuures oma rohi-

misvahendi sageli inimeste kätte. Tihti äratav rohim surnuid. Peaaegu yldiselt on madu loomaks, kellel on niisugune elurohi. Elurohi, maorohi sisaldedes maagilist elujõudu tervistab haigusi, noorendab, pikendab eluiga ja koguni äratav yles surnuist.

Kõigepäält vaatleme lugusid, kus mao käes on rohi, mis äratav yles surnuist, sest sääl vaieldamatult on madu elujõu haldur.

1.

Lähtume vendade GRIMMide, Kinder- und Hausmärchen, nr. 16 „Die drei Schlangenblätter“¹⁾ just sellepärast, et GRIMMide kogu on hoolega uuritud. „Kolme ussilehe“ tähtsamad käsiflused on: G. PARIS, Zs. f. Volkskunde 13 (1903) 1—24 ja 129—150 (tänamatust naisest), millele esitas rikkaliku slaavi muinasjutude lisa POLÍVKA, seals. 399—412. BOLTE-POLÍVKA I 126 jj annab kogu materjali lyhida kokkuvõtte. Hilisem käsitus on LAMBERTZ HDM II 317 j „Gattin, undankbare“. Niiviisi on kogunenud sama juttu terve kimp²⁾. Selle muinasjutukimbu motiivid:

I. Lepe koos surra. (a) Sangar lubab oma mõrsjale enda koos temaga maffa, kui naine peaks enne surema. (b) See juhtubki varsti pääle pulmi.

II. Surnu elluäratamine. (a) Hauakambris näeb mees, kuidas madu äratav ellu teise mao lehekes(t)ega, sama(d) leheke(sed) teeb (teevad) elusaks ka naise; või (b) naine elustub palve täitumisena, (milles mees loovutab osa oma ylejäänud elueast).

III. Petis naine. Naine armub laevurisse ja heidab armukese abil mehe merre.

IV. Avalikuks tulek. (a) Ustav sulane äratav mehe ussilehekes- (t)ega. (b) Syydlane paar saab karistuse.

Vendade GRIMMide „Kolmes ussilehes“ esinevad lab, Ila, III, IVab, nii siis õige täielik jutt. Teisil selle kimbu lugudel puudub harilikult ikkagi mõni osa. Tavaliselt on koos I II ja III IV. Õigupoolest tuleks jälgida iga motiivi eraldi, sest I II on seotud õige nõrgalt III IV-ga, kuid kumbki pool endamisi ei moodusta ka sugugi lahu-

¹⁾ Vendade GRIMMide, Kinder- und Hausmärchen esimeses väljaandes 1812 puudub, järgnevas 1819 väljaandes nr. 16; v. d. LEYENil nr. 85 (siin kasutatud); AARNE-THOMPSONi mt. 612.

²⁾ Teisendites on rida erinevusi. Märgime ainult yhte. Mao asemel saadakse vana mehel (prantsuse **, suurvene, kaukaasia), vaimutoliselt naiselt (prantsuse*, tšehhi*, poola*), pääsukeselt (poola**, rumeenia) surnuist äratav leht, roos või võie (BOLTE-POLÍVKA I 127; HDM II 318).

tamata tervikut, seega langeks ära vale lähtumine GRIMMide retsensioonist kui normaalsest.

Siinkohal tuleb arvesse IIa, sellega seoses ka IVa, mis on eelmise variant:

KOLM USSILEHTE.

. . . Kui tuli päev, kus maeti korjus kuninglikku võlvialusesse, viidi ta (mees) koos alla, ja siis lukustati ja suleti värav.

Kirstu kõrval oli laud, sellel neli kyynalt, neli pätsi leiba ja neli pudelit veini. Niipea kui see tagavara lõppes, pidi ta surema. Nydd istus ta säääl täis valu ja leina, sõi iga päev ainult yhe raasukese leiba, jõi ainult yhe lonksu veini ja nägi ometi, kuidas surm ikka ligemale nihkus. Kui ta nii kangestunult enda ette põrnitses, nägi ta võlvialuse nurgast madu roomavat, kes ligines korjusele. Ja kuna ta mõtles seda sinna yrama tulevat, tõmbas ta oma mõõga ja ytles: 'Niikaua kui mina elan, ei puutu sa teda', ja raius mao kolmeks tykiks. Viivukese pärast roomas nurgast välja teine madu, kui ta nägi teist surnult ja tykeldatult maas, läks ta tagasi, tuli varsti jälle ja tal oli kolm rohelist lehte suus. Siis ta võttis kolm mao tykki, asetatas need, nagu nad kokku sobisid, ja pani iga haava pääle yhe lehe¹⁾. Sedamaid eraldatu liitus, madu liigutas end ja sai jälle elusaks, ja mõlemad ruffasid koos minema. Lehed jäid maa pääle, ja õnnetule, kes oli näinud kõik, tuli mõttesse, kas lehtede imeline jõud, mis tegi uuesti elusaks mao, ei võiks inimestki aidata. Nii siis ta tõstis lehed maast ja pani neist yhe surnu suule, mõlemad teised silmadele. Ja vaevalt oli see syndinud, kui veri soontes liigutas, tõusis (40) kahvatusse näkku ja värvis selle jälle. Säääl ta tõmbas hinge, lõi lahti silmad ja ytles: 'Ah, Jumal, kus ma olen?'

'Sa oled minu juures, armas naine', vastas mees ja jutustas talle, kuidas kõik oli tulnud ja kuidas ta naise jälle ellu oli äratanud. Siis ulatas mees talle vähe veini ja leiba, ja kui ta jälle jõudu sai, tõusis ta, ja nad läksid ukse juure ja kloppisid ja hyydsid nii kõvasti, et valvurid seda kuulsid ja kuningale teatasid. Kuningas tuli ise alla ja avas ukсед, leidis säääl mõlemad hääs tervises ja rõõmustas yhes nendega, et nydd kõik häda mööda on. Kolm ussilehte aga võttis noor kuningas kaasa, andis need sulasele ja ytles: 'Säilita need mulle

¹⁾ Madu oli löödud kolmeks, seega oli ainult kaks löikekohta ja tegelikult oleks kulunud yldse ainult kaks lehte, kuid muinasjutu loogika on teine: madu kolmeks, kolm lehte rohimiseks jne.

hoolega ja kanna neid alati oma juures, kes teab missuguses hädas need võivad meid aidata.“ — v. d. LEYEN, Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm, Jena 1922, 39 j.

Väga ligidalt kuulub siia vanakreeka saaga, milles Polyeydos äratub ellu Minose poja (vt. BOLTE-POLÍVKA I 128, IV 114):

„Saadud ennustus ta tõi välja poisid hingetult tynnist. Minos ütles talle: 'Sellele, kel on keha, anna tagasi vaim.' Kui Polyeydos eitas selle juhtumise võimalust, Minos käskis tema poisiga kalmu sulgeda ja mõõga juurde panna. Kui nad olid suletud sinna, madu äkki tuli poisid keha juurde, Polyeydos arvates, et ta tahab ära süüa tema, äkki lõi mõõgaga ja tappis. Teine madu kaaslast otsides nägi ta tapeult ja läks ära ning tõi rohu ja selle puudutamisega andis maole hinge tagasi. Samuti tegi ka Polyeydos.“²⁾

„Aga kui Minos ütles, et on vaja teda just elusalt saada, ta lukustati yhes surnuga. Olles aga suures nõutuses ta nägi madu tulevat surnu pääle, selle ta tappis visanud kiviga. Aga tuleb teine madu ja nähes esimest surnult, läheb ära, siis pöördub tagasi kandes rohtu ja selle paneb teise kehale. Aga kui rohi oli pääle pandud ta tõusis yles. Aga kui Polyeydos oli näinud ja imestanud, olles viinud selle sama rohu Glaukose kehale, too tõusis yles.“³⁾

Mõlemad retsensioonid erinevad õige vähe. Tervele reale siia kuuluvaile teisendeile vihjab BOLTE-POLÍVKA I 128 j.

Lugu ulatub tagasi vanasse Kreekasse, kusjuures on võimalik, et on tulnud sinna ida poolt, kui mõelda vaid muile lugematuile ida mõjudele.

²⁾ Augurio accepto puerum exanimem de dolio eduxit. cui Minos ait: 'corpore investo nunc spiritum restitue.' quod Polyidus cum negaret posse fieri, Minos iubet eum cum puero in monumento includi et gladium poni. qui cum inclusi essent, draco repente ad corpus pueri processit, quod Polyidus existimans eum velle consumere gladio repente percussit et occidit, altera serpens parem quaerens vidit eam interfectam et progressa herbam attulit atque eius tactu serpenti spiritum restituit: itemque Polyidus fecit. — HYGINUS, fabula 36 (vt. CREUZER, Historicorum graecorum antiq. fragmenta, Heidelberg 1806, 193).

³⁾ Λέγοντος δὲ Μίνωος ὅτι δεῖ καὶ ζῶντα ἀπολαβεῖν αὐτόν, ἀπεκλείσθη σὺν τῷ νεκρῷ. ἐν ἀμνηχανίᾳ δὲ πολλῇ τυγχάνων εἶδε δράκοντα ἐπὶ τὸν νεκρὸν ἴοντα. τοῦτον βαλὼν λίθῳ ἀπέκτεινεν. ἔρχεται δὲ ἕτερος δράκων, καὶ θεασάμενος νεκρὸν τὸν πρῶτον ἄπεισιν, εἶτα ὑποστρέφει πῶαν κομίζων, καὶ ταύτην ἐπιτίθησιν ἐπὶ τὸ τοῦ ἑτέρου σῶμα ἐπιτεθείσης δὲ τῆς πῶας ἀνέστη. θεασάμενος δὲ Πολύειδος καὶ θανάσας, τὴν αὐτὴν πῶαν προσενεγκὼν τῷ τοῦ Γλαύκου σώματι ἀνέστησεν. — APOLLodoros III, 3 (vt. RUDOLF HERCHER, Apollodori bibliotheca, Bero-
lini 1874, 82).

Seda arvamist kinnitab PLINIUS, kes kõneldes rohtude väest, ütleb:

„Xanthus, ajaloo autor, esimeses kõites teatab mao tapetud kutsika uuesti äratatud ellu ema poolt taime abil, mida ta hywab balis: sellesamaga Thylon, kelle tappis madu, saadi uuesti terveks. Ja Juba teatab, et Araabias inimene olevat taime abil ellu tagasi kutsutud.“⁴⁾

PLINIUS HN XXV, 5 kõneleb taimest nimega **balis** (acc. balin), millega rohitakse mao hammustusse surnuid. Yhtlasi teatades, et niisugust taime tuntakse Araabias. Nyd CREUZER, *Historicorum graecorum antiquissimorum fragmenta*, Heidelbergae 1806, 194 j ei lisa siia midagi juurde, vaid tsiteerib *Etymologicon magnumi*: „βάλλις, εἶδος ἐστὶν ἀνθους, ὃ δοκεῖ ποιεῖν ἀναζῆν τοὺς τεθνεῶτας, ὁμοίως τῇ ἀρμώνῃ οἰοεὶ βιάλλις τις οὖσα· ἐπειδὴ δοκεῖ βίον ἄλλον ποιεῖν, καλεῖται βάλλις.“ (Vrd. *Etymologicon magnum* — SYLBURG, Lipsiae 1816, 169, kus seesama). DU CANGE - DU FRESNE, *Glossarium ad Scriptores mediae & infimae graecitatis*, ...Lugduni 1688, 171 „ΒΑΛΙΣ, Cucumis silvestris, ...“. LIDDELL-SCOTT, *A Greek-English Lexicon*, Oxford⁸1897 „βάλλις, εως, ἡ, tundmata taim, arvatud omavat imelist arstlikku mõju“. Siin-sääl kreeka kirjanõuses vilksatub niisugune nimi, see on ka kõik, mis tast öeldud, kui jätta kõrvale *Etymologicon Magnumi* antud naljakas etymoloogia. PLINIUSE vihje selle taime puhul Araabiale laseb oletada, et see nimi on saadud araablastelt (nagu meiegi arsti- ja loodusteaduslikud terminid on < ladina- < ka kreekapärased). Tyve **bl** puhul leidubki DOZY, *Supplément aux Dictionnaires Arabes I* (I, II Leyde 1881) 107 järgnev: „**bl** [kusjuures vokalisatsioon vaieldav] [*ballun*] Arabia meedikud ja botaanikud tähistavad selle sõnaga kolme asja, millel pole midagi yhist isekeskis, aga mida nad sageli isekeskis ära segavad. See tähendab: sureau, le concombre indien, le fruit de l'aspathe¹⁾“. Vrd. FREYTAG, *Lexicon Arabico - Latinum I*, Halis Saxonum 1830.

⁴⁾ Xanthus historiarum auctor in primo earum tradit, occisum draconis catulum revocatum ad vitam a parente herba, quam balin nominat: eadem Thylonem, quem draco occiderat, restitutum salutis. Et luba in Arabia herba revocatum ad vitam hominem tradit. — PLINIUS HN XXV, 5 (vt. CREUZER, *Historicorum graecorum antiquissimorum fragmenta*, Heidelbergae 1806, 193 jj).

¹⁾ 1) Sureau täh. leedripuud (*Sambucus*); leedripuud on peaaegu kogu maailmas levinud taimepere kond kuslapuuliste (*Caprifoliaceae*) sugukonnast. Kesk-Euroopas ja Aasias esineva musta leedripuu (*S. nigra*) õisi (nimetatatakse lihtsalt *Flores Sambuci*) tarvitatakse rahvarohuna. Kuivatatud õite leotist kasutatakse diaforeetikumina, mispärast leedripuu õisi nimetatatakse ka higistamisteks. Nende

Esiialgu on tarbetu laskuda laialdaste järelduste tegemisele. PLINIUSEst nähtub, et teadupärase taimega äratati ellu mao hammustusse surnuid, samuti, et see toiming on tuntud Araabiaski. Kuna nyyd taime nimetus võib olla tõenäoliselt mitte kreeka etymoogiaga, siis tuleb teda otsida ida poolt, arvatavasti araablaste endi juurest.

Paratamata järelduks siit, et araablased tegelesid taimega, mis andis tagasi mao hammustusse surnuile elu. Kuivõrd puhtalt niisugune vaade esines, on muidugi vaieldav, kuid t a i m, m a d u ja e l u (tervis) on kuidagi seoses.

Ka armeenlased näivad teadvat taime nime, millega maod aga ennast kosutavad ja rohivad. Selleks yks nende muinasjutt:

F. MACLER, Contes Arméniens, Paris 1905, 103 jj:

„Sygisel, kui ilmad lähevad kylmaks, maod kogunevad oma seast kõige suurema ja rikkama mao ukse ette. Selle elukoht on harilikult kõrgemas paigas, kaljudevahelises lõhes vastu päikest. Nad toovad talle igasuguseid ande, mis neile on juhtunud kätte, kuninglikke ehteid, teemante. Pärast igayks jutustab seiklusist, mis tal on juhtunud. Kirjutaja tähendab yles lood, mis on väärt hoida alal, ja see kirjutis läkitatakse kahe kuningliku maoga nende suurele kuningale, kes elutseb Bagdadis ja Bassora's ja kes valitseb kogu madude rahvast (104) nii maal kui merel. Sel kombel ta saab hinnalisi ande ja tutvub kirjadega, mis talle tulevad neljast maailmakaarest. Ta mõistab kohut, karistab ja fasub igayhe teeneid mööda.

Madude kuninga poeg, Diarbékir'i¹⁾ maa-ala vesiir, kirjutas oma isale: 'Oh kuningas, ela igavesfi! Tõstku Jumal sinu suurust! Kuid

toimeaine on tundmatu. 2) *Le concombre indien* — *Cucumis Indica*. Võib arvata, et on tegemist mingi Cucumise perekonda kuuluva esindajaga, millest tuntumad melonid ja kurgid, mõlemad India päritolu, kust levinud lääne poole õige ammu. Asjata oleks kõnelda siin kindlast taimest, sest omaaegses keelepruugis ei olnud ei ar. bl ega lad. cucumis (vrd. kr. *κύκλιον*) sugugi kindlalt määritletud. SACHS-VILLATTE, *Enzyklopädisches Wörterbuch der französischen und deutschen Sprache*, Berlin-Schönberg, nimetab „concombre serpent Schlangen-Gurke.“ Samuti *British Universities Encyclopædia* (PATRICK-GEDDIE), London, III 606 „The Snake Cucumber (*C. Melo*, var. *flexuosus*) has fruit of great length which is eaten either pickled or raw, and has similar qualities to the common cucumber.“ Kuid võimalused nihkuvad veelgi laiemale, kui pidada võimalikuks siia yhendada dudaimi (heebri.), mandragori (vrd. näit. THOMPSON, *The Mystic Mandrake*, London 1934) jt. nõidustaimi, millede ligem vaatlus ei mahu siia. 3) *Le fruit de l'aspalathe*, Väike-Aasiast päritud põõsastaime aspalathuse vili.

¹⁾ F. MACLER, seals. 104 all: Suure hulga madude kohta Diarbékir'is ja Mossulis, vt. Elisée Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, LIX, 423.

võta teatavaks, et sel aastal sinu minia ja su lapselapsed olid haiged ja, selleks et nad paraneksid, arstid on teinud korralduse neile minna Bingeuli supelasutusse selleks et võtta vanne ja syya käokanni õis-leht¹⁾. Me tõusime yles ja läkitasime ära (105) nad arvuka saatjaskonnaga. Me kirjutasime kubernerile, et neid koheldaks austusega, mis on kohane nende seisusele ja kergendaks nende teekonda. Kui nad olid jõudnud Bingeuli, nad kirjutasid kirja kindralile, kes oli Daronis Mouchi ylemaks. See tuli hulga madudega ja käskis piinata sinu miniat.

Maod, kes saatsid daami, on käitunud vapralt, et teda kaitseda. Oli suur lahing Bingeuli tipul. Sääl juhtus olema Semon, kes hoidis kaupmehe karju, et neid saata Šam'i ja Alep'isse. Semon haarab kepi ja sööstab Daroni madude keskele; ta tapab nad, ajab nad laiali ja sinu minia on päästetud yhes oma laste ja teenijatega. Nii on olemas ka häid inimesi inimlikkude olendite hulgas. Oh suur kuningas, minu isa, ma karistan neid Daroni omi. Kuid sulle kuulub vastavalt sinu suurusele tänada inimest (106), kes päästis su minia.'

Madude kuningas võtab hulga kalleid kive ja suure toredusega tuleb istuma oma paleesse Alepi teel. Ta seab välja valvepostid ja ennnäe talle teatatakse, et Semon on möödunud. Maod teevad mõningaid maagilisi akte ja Semon usub, et maailm on pööratud ymber. Ta kaaslased on jätnud ta maha ja ta leiab end vastamisi tuhandete madudega.

Yks neist võtab paberi, kus on jutustatud kõlavate sõnadega ilusast teost, mille on saatnud korda Semon, ja loeb seda kuningas ja

---

¹⁾ F. MACLER, seals. 104 all viitab lychnisele, pidades seda lychnis orientaliseks või lychnis chalconica'ks (mis tuntud yhtlasi Jeruusalemma risti, Malta risti ehk Konstantinoopoli lille nime all; idamaalased kasutavad tema juuri riiete puhastamiseks).

Seega oleks tegemist taimega käokannide (Lychnis) perekonnast, nelkõieliste (Caryophyllaceae) sugukonnast. Õieti ongi ainult niipalju usutav, et „fleur hamaspiur“ on taim nelkõieliste sugukonnast, kuhu kuulub 80 perekonda umbes 2000 liigiga, tuntumad perekonnad: nelgid (Dianthus), käokannid (Lychnis), põisrohud (Silene), jne. Nelkõielised levivad laialdaselt, eriti parasvöötmeis, on rohtjad taimed ja poolpõõsad enamikus vastakute, kitsaste lehtede ja neljatiste kuni viietiste õitega. Paljud on umbrohud, mõned perekonnad ka ilutaimed (eriti nelgid), rida endisi arsttaimi on tõrjutud välja droogide hulgast.

Käokannid (Lychnis), siia kuuluv 10-liigiline taimeperekond, tuntumaid liike: *L. flos cuculi* (harilik käokann, esineb ka Eestis), *L. coronaria*, *L. chalconica*, *L. orientalis*. Käokannide levikala on Eurosiberi, on pysikud, vastakute lehtede ja ebasarikaina või pusajalt asetsevate õitega.

printsides ees: need otsustavad, et Semon võib võtta niipalju teemante ja kulda, kui ta tahab, ja kui ta ihaldab midagi oma sydames, see antakse talle.

Semon võtab oma koti, mis ta kandis kyljel ja täitis kulla ja teemantidega; siis pöördudes kuninga poole:

— Ma tahaksin, ta ytlas, mõista kõikide loomade, roomajate ja lindude keelt.

— Olgu nii, ytlas kuningas. Aga kui sa jutustad ykškõik kellele iganes sellest, mis sa oled näinud ja mis sa oled kuulnud loomade käest, siis sa sured.“

Et loomad mingisuguseil juhtudel kasutavad abiks rohtusid on ka klassikalises kirjanduses tuttav kujutus (PLINIUS NH VIII, 27 (41, 99)). Madu aga tavaliselt ei tee rohuga muidu tegemist kui naha vahetamisel.

2.

Uskumus, et mao käes on elurohi, mida järeldatakse nahavahetamise võimalusest, on õige vana ja ulatub kaheldamata tagasi Vanasse Idasse (vrd. eelfoodud ainet geograafiliselt). Kuidas madu selle rohu omanikuks on saanud, selle kohta on kõige vanemaks näiteks järgnev lugu Gilgamiši eepose XI osas, mis kindlasti läheb tagasi sumerlasteni:

256. „Gilgamiš ja Ur-šanabi läksid laeva,
257. laeva [laineile] lykkasid, sõitsid välja.
258. Ta abikaasa ytlas sellesinasele kaugele Uta-napištimile:
259. Gilgamiš on uitnud, rängeldanud, vaevelnud,
260. mis sa annad, kui ta pöörab tagasi oma maale?
261. Ja tema, Gilgamiš tõstis udja,
262. laeva lähendas kaldale,
263. Uta-napištim sellesinasele [ytlas], Gilgamiš[ile]:
264. Gilgamiš, sa oled uitnud, rängeldanud, vaevelnud,
265. mis ma pean sulle andma, kui sa tagasi pöörad oma maale?
266. Ma tahan avaldada sulle, Gilgamiš, salajase asja
267. ja [mitte (?) . . . . . taha]n sulle ytfelda:
268. See rohi, nagu *it-ti-it-tu*¹⁾ [on tema kaju],

¹⁾ *it-ti-it-tu*: UNGNAD 62, SCHOTT 75: „Stechdorn“, LANGDON, Mythology of all Races V, 225: „briar“. Vt. DELITZSCH, Assyr. Hwb. 45. Kui heebr. *ʾāṭāḏ* siis on võimalus, et on Lycium (taralõngade taimeperek., mugulaliste sugukonnast), L. Europaeum. Vrd. ben-JEHUDA, ELIESER, Thesaurus totius hebraitalis, I 166; GESENIUS-BUHL, Hwb. AT 47. LANGDON 227 vihjab yhele tekstile (RA XXIII, 42, rev. 3—5), milles madu esineb *sihlā* (mingi sinepi või vesikressi liik) varjana.

269. tema okas nagu *a-mur-din-nu*¹⁾ tor [kab sinu käsi (?)²⁾.
 270. Kui selle rohu saavad kätte (alistavad) su käed [,elu leiad sina].³⁾
 271. Gilgamiš seda kuuldes avas *r[a-a-tu* (?),⁴⁾
 272. köitis rasked kivid [oma jalgadele (jalgade kylge)],
 273. need tõmbasid ta alla apsusse⁵⁾ [,ta nägi rohtu].
 274. Seesama (tema ise) võttis rohu, kui see tor[kas tema käsi],
 275. lõikas ära rasked kivid [oma jalgadelt],
 276. . . . .⁶⁾, selle viskas oma (tema) kaldale.
 277. Gilgamiš sellesinasele ytles, laevurile Ur-šanabile:
 278. Ur-šanabi, see rohi on võlu¹⁾ rohi,
 279. mille kaudu inimene oma sydames alistab (oma sydamesse saavutab) *nab-bi-su*²⁾.
 280. Ma tahan ta viia tarastatud Uruki keskele, söödagu teda sääl . . .
 281. Tema nimi on „raugana saab (uuesti) pisukeseks inimene.“
 282. Ma tahan teda syya ja pöörata tagasi sellele, mis ma olin oma noores põlves.
 283. Kahekymne *bêru*³⁾ pääle võtsid nad palukese,
 284. kolmekymne *bêru* pääle asusid nad oömajale.
 285. Sääl nägi veeava (kaevu) Gilgamiš, mille vesi oli kylm,
 286. ja läks alla tema keskele, et ennast veega pesta.

1) *amurdinnu*: UNGNAD 63 „Stachelwein“, LANGDON 225 SCHOTT 75 „Rose“; DEIMEL, Akkad.-Sum. 17 roos (?), haigus; vrd. DELITZSCH, Assyrl. Hwb. 45. LANGDON 226 mainib *kiškānūt*.

2) THOMPSON, G 66 järgi. LANGDON 225. SCHOTT 75 „nagu roos pistab sulle oma okka kätte.“

3) LANGDON 22 THOMPSON, G 66 järgi. SCHOTT 75 „So kehr in die Heimat“.

4) *rātu* — savinõu, savipott. UNGNAD 63 EBELING TUB 182: R[inne . .] BEZOLD, Babyl. -ass. 250: „Wasserrinne, Tränkrinne, Grube; Brunnen; Wasserbehälter“; LANGDON 226: „jar“.

5) *apsū*, sum. *abzu*, yrgvesi, (maailma ymbritsev ookean (*ἄβυσσος*), kultusesemena templis.

6) Vt. THOMPSON, G; saab lugeda *II + tum*. kuid sellel pole tähendust *tum = hardatum* „Hütte, Schoss“ (vrd. HOLMA, OLZ 1930, 161). SCHOTT 75 „Daß ihn die Flut ans Ufer warf.“ EBELING TUB 182: „Dann legte er auf seine . . .“

1) Väga mitmesuguse mõjuga, LANGDON 226: „metamorphosis.“ UNGNAD: „Verheissung(?)“, SCHOTT: „Wunder“(?).

2) THOMPSON, G lugemise järgi. Tõlked erinevad: LANGDON 226: „Obtains his *vigour*“, EBELING TUB 182: „Seinen Lebenshauch (?) gewinnt.“ UNGNAD 63: „Seine Begierde (?) erreicht.“ SCHOTT: „Seine Urkraft (?) erlangt.“

3) *bêru* on ¹/₁₂ ööpäevast, tund, teeyksus.

287. Madu haistis rohu hõngu
 288. [. . .]^{pl} läks ta yles, võttis rohu,
 289. oma tagasipööramisel heitis ära kesta (s. t. puges välja nahast).
 290. Sel ajal Gilgamiš istus maha nutfes,
 291. tema põsenukkide yle voolavad tema pisarad,
 292. . . . Ur-šanabi, laevuri (gen. kääne).
 293. [Kelle] jaoks, Ur-šanabi, on rängeldanud mu käed,
 294. kelle jaoks on kulunud mu sydame veri?
 295. Ma ei valmistanud häämeelt iseendale,
 296. põrmu lõvile (=maole) tegin ma häämeelt."

— THOMPSON, *The Epic of Gilgamish, Text, Transliteration, and Notes*, Oxford 1930, (tablet XI 256—296) = THOMPSON G. Vrd. EBELING TUB (GRESSMANN, *Texte und Bilder zum Alten Testament*, 1926, 182) (XI, 272—313). A. SCHOTT, *Das Gilgamesch-Epos*, Leipzig 1934, 75 j (XI, 256—296); jm. *Forschungen zur Rel. u. Lit. d. A. u. N. Testaments* 14. Heft, *Das Gilgamesch-Epos neu übersetzt von UNGNAD und gemeinverständlich erklärt von GRESSMANN = UNGNAD*.

Gilgamiši sellel lõigule maailmaliferatuurist teisendeid otsides rändab kõige kardetavamasse fantaasia kaugusisse leidlik JENSEN, *Das Gilgamesch-Epos in der Weltliteratur I* Strassburg 1906, II Marburg 1928 (vt. II 138—143 jm.). Ta yhendab kõik vähegi sobivad motiivid. Tema edu on veetlev, huviga võib jälgida, kuidas ta peseb liiva kõikjal, arvates leidnud iga räniterakese vähimaski välgahtuses kulla, kuidas ta taandab iga kui kauge tahes motiivi oma kujutluse standardgilgamišiaadile. Ka „elurohu“ puhul muidugi samufi. Ja kui midagi ei mahu kuskil raamidesse, siis kas nihutatakse nad laiemale või sobitatakse „leidust“ oludele, nii et varsti on saanud „elurohust“ lihtsalt „nõidumisvahend“ (näit. I 681). Aga seda pole alati vajagi, sest JENSENi loogikale aitab ainsat sarnasusest, et kaugeid iseasju yhendada. Kord on selleks taim (rohi, kivi, riist), kord uss, kord see, et ese on manatud välja veest.¹⁾ Kaheldamata kogub JENSENii nii kõige

¹⁾ Näiteid:

1) „Longa-Poa lugu“ (HAMBRUCH, *Südseemärchen*, Jena 1921, 101—119, nr. 32). Longa-Poa, jumalast seikleja nagu Gilgamiški. Viimaks hukub ta laev, meeskond upub, ainult tema yksi suudab hypata purunevalt laevalt kaldale. Saar on tyhi, eluta, ainult yksikud palmid rannal, kuid nende pähkliid on kõik alles apelsiini suurused ja ta mõlgotab öö saabudes näljasurma mõtteid. SääI hyiab teda ylalt palmilehelt väike vanamehike, käseb valmistada toidukypsetamise kolde, selle kuumaks kyfta, palmioksa murda ja ahju visata. Longa-Poa, esialgsest vastu-

rikkalikum materjal, kuid kõige sellega arvestada oleks ylearune. Siiski on mõned lood, kus on märgatav sarnasus Gilgamiši eepose mao kätte läinud elurohuga ja need võiks „hädapärast“ kõneste tulla.

* ELSE LÜDERS, *Buddhistische Märchen aus dem alten Indien*, nr. 11: Kerjamast koju pöörduv brahmiin peatab vee ääres, avab koti ja sööb (kerjamisel saadud) tangu ja läheb alla vett jooma. Madu haistab tangu lõhna, roomab kotti ja sööb. Tagasi tulles brahmiin sulgeb koti märkamata madu ja jätkab teekonda, kandes kaasas enda elu ähvardajat. JENSEN II 608 jj näeb selles novellilaadilises muinasjutus suurt seost Gilgamiši eeposega yldse. Osaline sarnasus muudugi ei puudu, kuid ilma teisenditeta, kus „tangu ja elurohu“ vahel oleks ligem seos, on raske midagi kindlat väita.

Samuti yhendab JENSEN I 276. II 131. 138 jm. 1. Moos. 44 Joosepi karika ja Uta-napištimi elurohu: Gilgamiš toob Xisuthrose käsul merest imerohu, madu (heeb. *nāḥāš*) haistab seda teel ja võtab ära rohu. Samuti, kojumineva Benjamini kotti pisteti Joosepi käsul karikas (heeb. *gābiā* — (õie)karikas), mis võetakse ära koduteel Joosepi „lausumise“ (heeb. *naḥeš*) alusel. Siinkohal kasutab JENSEN osavalt 1. Moos. 44,5 raskeltseletatavat teksti, et kuidagi oma tahtmist läbi suruda. Kui nyyd tõepoolest tyvi שׁוֹרֵן on yhine sõnadel *nāḥāš* ja *naḥeš*, mis ka tõenäoline on (vrd. GESENIUS-BUHL, *Hwb AT*, ben JEHUDA,

seisust loobudes, täidab mõtetuid korraldusi ja varsti on valmis rikkalik söömaaeg, mõlemad söövad. Pärast käseb rauk tuua tillukesi pähklihakatusi palmilt. Ime kyll, neist tuleb ofsata vett. Lõppeks taadike lubab läkitada Longa-Poa veel enne päikesetõusu kodusaaarele Tongale pärale, käseb tal enne lahkumist murda imepalmi oks ja kodus varem, kui päike tõuseb mulda istutada, et sellest kasvaks samane „igaveste viljadega puu“ toiduks Longa-Poa rahvale. Tohtu lind viib pääliku Tongale ja maabumisel polegi päike veel tõusnud. Jällenägemiserõõmus ununeb oks kohe mulda pistmata. See tuleb Longa-Poale meelde alles siis, kui päike on yleval. Kyll istutab ta nyyd oksa maha, kuid sellest kasvab ysna harilikkude oks-tega puu — puu mana oli kadunud päikesetõusul. (JENSEN II 138. 232 jj jm.). DIRR, *Kaukasische Märchen*, Jena, nr. 6: kolm õuna (JENSEN II 135 142). KRICKEBERG, *Indianermärchen aus Nordamerika*, Jena 1924, nr. 47: relvad (JENSEN II 121. 135. 142).

2) *LAMY, *Sancti Ephraem Syri Hymni et Sermones* II 27 jj, 42 m. 2: Syyria Afrem äratub ellu maohammustusse surnud pois. (JENSEN II 140. 604 jj. 661. jm.).

3) 2 Kun. 6,1—7: Elisa nõiub puutykiga vee pääle ujuma jõkke kukkunud (kirve)raua. JENSEN II 140. jm. leiab siin seose, sest ka Gilgamiš toob imerohu merepõhjast.

Need on vaid üksikud näited JENSENi juurest. Tema väiteid ja allikmaterjali ennast kõrvutades, kaob enamal juhul yhendamisvõimalus. Tänapäeva rahvaluule uurimise meetod nõuab suuremat täpsust ega luba jensenlikke kombinatsioone.

ELIESER, Thesaurus totius hebraicitatis VII, Berlin-Schöneberg), siis raskendab see aina JENSENi kombinatsioon yhendada Gilgamiši ja Joosepit.

Kaheldamatult on JENSENil mujal osalt õiguski, kuid „elurohu“ puhul mitte.

Motiiv ise esineb väga selgel kujul kreeka autorite juures. NIKANDROS ytleb (Theriaka 343—358):

„Aga nõnda siis muistne myyt hoidub inimeste seas, kuidas, kui taeva sai Kronose vanim võsu, tema jagas tarkuses vendadele aulisi valitsuskondi, andis yhepäevastele nooruse autasuks ylendades (neid), sest nemad sõimasid ju tule riisujat. Rumalad, sest nad ei saanud kurjast kavatsusest kasu. Sest olles tuimad väsides nad asutasid valkjashallile annid. Aga Hästikargaja sööstis edasi kael põlemas janust, aga nähes urkais saatuslikku looma ta vehkides saba anus appi tulema õnnetusele. Siis kohe kysis anniks rumalalt koormat, mis ta oli võtnud selga. Aga see ei keeldunud vajaduse pärast. Sellest ajast alati saatuslikud roomajad heidavad ära oma vananenud kesta, aga surelikke ymberringi saadab kuri vanadus, aga Röökija kuivatava tõve sai neetud loom ja vaevalt nähtavate torgetega ta haavab.“¹⁾

Skoliast lisab sama loo veel kahes teisendis. Esimeses inimesed paluvad jumalailt noorust ja annavad ta eesli kanda, see tahaks juua, aga madu lubab ainult siis, kui ta annab ära selle, mida ta kannab. Teine teisend on sisuliselt sama, mis Nikandrose jutt ja viimati öeldakse, et see myyt olevat Sophoklesel *ἐν Κωφοῖς*.

¹⁾ Ὠγύγιος δ' ἄρα μῦθος ἐν αἰζητοῖσι φορεῖται, ὡς, ὅπῳτ' οὐρανὸν ἔσχε Κρόνου προεβίστατον αἶμα, νειμάμενος κασίεσσιν ἐκάς περικυδέας ἀρχὰς ἰδυοσύνη· νεότητα γέρας πόρην ἡμεροῖσι κυδαίνων· δὴ γὰρ ῥα πρὸς ληϊστοῦ ἔπιπτον ἄφρονες· οὐ γὰρ τῆς γε κακοφραδῆς ἀπόνηρον. Νωθεῖς γὰρ κάμνοντες ἀμορβεύοντο λεπάρῳ δῶρα· πολὺσκαρθμος δὲ κεκανυμένος αὐχένα δίψη ῥῶετο· γωλειοῖσι δ' ἰδῶν ὀλκήρεα θῆρα οὐλοὸν ἔλλιτάνευε κακῇ ἐπαλαλκόμεν ἄτη, σαίνων· αὐτὰρ ὁ βροῖθος, ὃ δὴ ῥ' ἀνεδέξατο νότοις, ἦτεν ἄφρονα δῶρον· ὃ δ' οὐκ ἀπανήγατο χροιοῖ. Ἔξοτε γηραλέον μὲν αἰεὶ φλόον ἐρπετὰ βάλλει ὀλκήρη, θνητοὺς δὲ κακὸν περὶ γῆρας ὀπάξει νοῦσον δ' ἀζαλέην βρωμήτορος οὐλομένη θῆρη δέξατο, καὶ τε τυπῆσιν ἀμυδροτέρησιν ἰάπτει.

AILIANOS (Peri zōōn VI, 51) jutustab dipsasmaost, kes elavat Liibyas ja sagedamini Araabias:

„Ma pean ka myydi sellele elajale laulma, mida ma tean kyll olles fast kuulnud, et ma ei näiks õppimata olevat selle poolest. Kuuldus ytleb, et Prometheus varastanud tule ja myyt ytleb, et Zeus vihas-tanud ja neile, kes äkanud vargusest annud vastumyrgi vanuse vastu. Mulle on väidetud, et vastuvõtjad siis pannud selle eesli pääle kanda ja see läinud ära kandes koormat, aga olnud suvine aeg ja janunedes eeseli läinud yhe allika juurde joomahäda tõttu. Valvav madu siis tõrjunud teda ja ajanud ära ja see olles valus ja vaevas lahkuse palgaks annud arstimi, mida oli kandmas. Nõnda siis vahetus toimus, yks joob, teine võtab seljast vanuse, olles võtnud lisaks, nagu jutt käib, eesli janu. Mis siis? Kas mina olen myydi tegija? Ei, seda ma ei ytleks, sest juba enne mind fragöödiate tegija Sophokles ja Deino-lochos Epicharmose vastane ja Reegioni Ibykos ja Aristias ja Apol-lophanes komöödiate tegijad on laulnud teda.“¹⁾

Madu kasutavat rohu abi naha mahaajamisel. PLINIUS, NH VIII, 27 (41, 99):

„Madu kui ta keha kest on kaetud talvise kõntsaga võtab ylt apteegitilli mahlaga selle tõkke ja ilmub kevadel säravana. Aga ta võtab ylt esmalt päält ja mitte rutem kui yhe päeva ja ööga mässides nii, et kestal saab väliseks, mis oli sees. Samuti talvise koopa tõttu pimenenud nägemiselt ta võiab ja soojendab silmi õõrudes end apteegitilliga, kui aga soomused on saanud kõvaks ta kaabib end kadakaokastega.“²⁾

¹⁾ δεῖ δὲ καὶ μῦθον τῷδε τῷ ζῷῳ ἐπᾶσαι με ὄνπερ ὄν ἀκόνσας οἶδα, ὡς ἂν μὴ δοκοῖν ἀμαθῶς ἔχειν αὐτοῦ. τὸν Προμηθεῖα κλέψαι τὸ πῦρ ἢ γῆμῃ φησί, καὶ τὸν Δία ἀγανακτῆσαι ὁ μῦθος λέγει καὶ τοῖς καταμηνύσασι τὴν κλοπὴν δοῦναι φάρμακον γήρως ἀμνητήριον. τοῦτο ὄν ἐπὶ ὄνῳ θεῖναι τοὺς λαβόντας πέπυσμαι, καὶ τὸν μὲν προϊέναι τὸ ἄχθος φέροντα, εἶναι δὲ ὄραν θέρειον, καὶ διψῶντα τὸν ὄνον ἐπὶ τινα κρήνην κατὰ τὴν τοῦ ποιοῦ χρεῖαν ἐλθεῖν. τὸν ὄν ὄφιν τὸν φιλάντονα ἀναστέλλειν αὐτὸν καὶ ἀπελαίνειν, καὶ ἐκεῖνον στρεβλούμενον μισθὸν οἱ τῆς φιλοτησίας. δοῦναι ὄνπερ ὄν ἐτυχε φέρων φάρμακον, οὐκοῦν ἀντίδοσις γίνεται, καὶ ὁ μὲν πίνει, ὁ δὲ τὸ γήρας ἀποδύεται, προσεπιλαβὼν ὡς λόγος τὸ τοῦ ὄνον δίψος. τι ὄν; ἐγὼ τοῦ μῦθου ποιητῆς· ἀλλ' οὐκ ἂν εἴποιμι, ἐπεὶ καὶ πρὸ ἐμοῦ Σοφοκλῆς ὁ τῆς τραγωδίας ποιητῆς καὶ Δεινόλοχος ὁ ἀνταγωνιστῆς Ἐπιχάρμου καὶ Ἴβυκος ὁ Ῥηγίνος καὶ Ἀριστίας καὶ Ἀπολλοφάνης ποιηταὶ κωμωδίας ἄδουσιν αὐτόν.

²⁾ Anguis hiberno situ membrana corporis obducta feniculi suco impedimentum illud exuit nitidusque vernat. exuit autem a capite primum, nec celerius quam uno die et nocte, replicans ut extra fiat membranae quod fuerit intus. idem

Selle loo tekkimine ei ole selge. ARISTOTELES (Historiai peri zōon VIII, 15) jutustab kyll, et madu ajab maha ka silmilt naha, nii et paistab jäänud pimedaks, aga ei maini, et selle näilisuse kaotamiseks ta kasutaks midagi. PLINIUSE järgi ta kasutab *feniculumi* nahajamamiseks ja tuhmiks läinud silmi hõõrub ja võiab *marathro herbae*. Viimane nimetus on pärit kreekast (*μάραθρον*) ja tähendab samuti nagu esimenegi apteegitilli. Traditsioon näib olevat pooldunud.

AILIANOS (Peri zōon, IX, 16) kõneleb:

„Kui madu võtab seljast vanuse (kevade alguses aga ta toimetab seda) siis ka silmade pimeduse ja nägemise tuhmuse ta loputab, ja see on nagu silmade vanus, nimelt apteegitilliga hõõrudes ja teritades mõlemat silma, siis ta saab lahti sellest kannatusest. Aga see tuhmeneb, et ta talve otsa asub urkas ja pimeduses. Kui siis looma nägemine kylma tõttu tarretub, puhastab seda soojendades apteegitill ja muudab teravamaks.“¹⁾

AILIANOS võiks olla tunnud ARISTOTELEST (mõlemad kõnelevad, et maol on *πάθος*), kuid tõenäoliselt on allikaks midagi muud, ka mitte PLINIUS ega PLUTARCHOS, kes ytleb (Potera tōn zōon (de sollert. anim.) XX) kõnelenud nagu PLINIUSki rohtudest, mida kasutavat loomad: „Aga draakon apteegitilliga lyhinägelist silma õhendab ja lahutab.“²⁾

Et AILIANOS oleks tunnud PLUTARCHOSE lauset on võimalik (vrdl. *ἀμβλύ* — *ἀμβλυνώτιοντα*, aga sama sõna ka NIKANDROSEL (Thēriaka 33, 389 jj) yhes motiivi endaga).

Kreekast, syyria vahelyli kaudu vist, asi on jõudnud arablaste juurdegi, kuiqi käik kunaqi oli ehk vastupidine. AD-DAMIRI ytleb (*Ḥaiāt-ul-ḥaiḡuān*, Kairo 1274 I, 40) tsiteerides AL-KAZWINI:

„Ja kui on jäänud pimedaks ta silmad, siis ta otsib apteegitilli (*rāziānidžun*) ja hõõrub oma silma selle vastu ja ta valgus tuleb talle tagasi.“

hiberna latebra visu obscurato marathro herbae se adfricans oculos inunguit ac refovet, si vero squamae obtorpuere, spinis iuniperi se scabit.

¹⁾ *ὅταν ἀποδύσῃται τὸ γῆρας ὁ ὄφῃς (ὑπαρχομένον δὲ τοῦ ἤρος δρᾶ τοῦτο), ἐνταῦθα τοι καὶ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν ἀγλὴν καὶ τὸ ἀμβλύ τῆς ὄψεως ὀύπτεται καὶ ἐκεῖνο ὡς γῆρας ὀφθαλμῶν, τῷ δὲ μαράθῳ ὑποθήρων τε καὶ παραψήχων τὸ ὄμμα ἐκάτερον, εἶτα ἐξάντης τοῦδε τοῦ πάθους γίνεται. ἀμβλυνώτιοι δὲ ἄρα διὰ τοῦ χειμῶνος φολεύσας ἐν μυχῷ καὶ σκότῳ, οὐκοῦν μαλκίονσαν ἐκ τῶν κριμῶν τοῦ ῥήου τὴν ὄψιν ὑποθερμαίνον τὸ μάραθρον καθαίρει, καὶ ὀξυωπέστερον ἀποφαίνει.*

²⁾ *ὁ δὲ δράκων τῷ μαράθῳ τὸν ὀφθαλμῶν ἀμβλυνώτιοντα λεπτινῶν καὶ διαχαράττων.*

AZ-ZAMAKHŠARĪ lisab, et pimedaksjäämine tulevat maole. ('af'an) siis kui ta on saanud tuhandeaastaseks (teiste teadete järgi maod yldse ei ela vanemaks) ja siis ta tulevat kui kaugelt tahes otsima aedadest apteegitilli. Natukene vastavamalt kreeka vaatele on juttu *hajiatu* kohta (I, 411):

„Kui ta jääb pimedaks või tuleb yles maa alt (pääle talveund) ega näe, ta otsib rohelise apteegitilli ja hõõrub selle vastu oma silma, siis ta näeb.“

3.

Ka Eestis esineb jutt, mille omaltpoolt lisan GRIMMide, Kinder- und Hausmärchen „Kolme ussilehe“ taoliste juttude Ila kimpu. Lugu on pandud kirja pikas ja kirjus loos, mis sisaldab hulga omavahel nõrgalt seotud muinasjutte ja muistendeid, ysnä selle lohiseva loo alguses kohe pääle sissejuhatust:

„KAUPMEHE TÜDRUK“

[Sissejuhatus, konspekt]

Rikas kaupmees Kapskoi, ilma inimeste vastu hää, oma naisele halb, elab tydrukuga. Tydruk saab poja, kasvatab teda kaupmehe rikkusest kolm aastat ja armastab oma last väga.

Ila

„Aga poeg Peeter jäi haigeks ja pani oma pisikesed kõrvad pea alla, ja suri. Tüdruku kahju oma poja pärast oli väga suur. Ta läks metsa, et lillesid oma lapse (4855) puusärgi ehitamiseks korjata. Kui ta juba mõned lilled oli noppinud, leiab ta ühe surnud nõel ussi rohu seest. Ta jääb kui mõttes surnud ussi vaatama, seal näeb ta üht teist ussi tulema üks lai rohu leht suus, ta tõmbas seda lehte läbi surnud nõel ussi suu ja uss sai elavaks.“

Tüdruk ootas niikaua kui ussid ära läksid, siis võttis selle lehe maast ära ja läks tõmmas selle lehe oma lapse läbi suu, ja näa himet, Peeter sai elavaks. — —“ E 4854/5 < J. Neubaum (rahvasuust).

Yks muistend kinnitab sedasama, siin aga on tunda lagunemise, profsessi, mis esineb tänapäev erilise hooga. Teade ise on täiesti juhuslik:

„Ku vahit lyydyt siugu, siss võit kogemalda näta, ku tööne tule, hain suun lyydyt rohima. Hirmuda näa minemä ja sul omgi käen hää rohi, ku midagi halutas.“

Kas tuuga peris koolut eläväs saat tetä, tuud ei tiijä. Vaest vanal aol sai.

Tu hain ollev enne yts kõrrekene, tōisi vanamuur ol nānny, ku karan ol käyny, es ole tiidny yles võtta. Peräst enne ol kuulnu." — S(edelifest, oma kogutud, oma käes) < Rõuge, Krabi v. (praegu Varstu v.), Liguri kyla — E. Saag (1939).

4.

Kaks vägevat — madu ja taim — on sattunud kokku i m e h e i - n a s ¹⁾, mille inimene saab kuidagi maolt ja mis kõik lukud ja „tagaused“ (E 25393) avab jne. EISEN, Imerohi, E(esti) K(irjandus) (Tartu 1921) 15, 3, 71—76 esitab imeheinast ¹⁾ õige laia ylevaate tuues paralleele germani, romani ja slaavi rahvailt, õige korralikult refereerides oma kogusid. Seega Eesti osas kyllalt ylevaatlik, nii et kordamine osutub siinkohal ylearuseks, olgu esitatud vaid näiteid E ja H kogudest. Suurelt osalt kasutatakse tugevat ussirohtu otse kuritegeliikult lukulõhkumiseks, varguseks ja esialul näibki käes olevat moodsa muukraua eelkäija. (Ka maoliha söönu „avab kõik ukсед“, saksa, HDA, VII 1149, vt. m. 285).

Nagu teada soome-ugri hõimudel, ka eestlasil on lukk ja taba kaunis hilised asjad. Luku ja varguse levik langevad kokku võõraste

¹⁾ Taimemaagiast vt. BARNES „Trees and plants“ ERE XII 448—457; MARZELL „Pflanze“ HDA VI 1704—1716, samas kirjandust.

Imeheinale otsitakse loodusest tegelikke vasteid, sageli ilma suurema tulemusega. Pärimus näib olevat ununenud, näib esimesel pilgul, nii et EISENgi EK 15,3,71 peab imeheina „lihtsalt mingisuguseks sõnajala-õie sarnaseks täimeriigi eluavalduseks“ tahtes viia asja muinasjutu ebarealsuse pinnale. Ometi kuuluvad sedalaadi pärimused muistendite, seega muistsel ajal ja praegugi jutustaja poolt tõekspeetavate teadmiste valda. Yks hää näide on rahvarohu teadus, mis meil on elav veel tänini ja osalt õigusega (VILBERG, Meie kodumaa taimi rahva käsitluses, I 1-2, II, Tartu 1934—35). Käesolevas seoses peetakse meil imeheinest yheks maarjaheina, EISENi andmeil nii eriti saarlased (EK 15,3,71). Selleks on rahval oma alus: Kõrreliste sugukonnast pärit peamiselt Euroopas levivast 4-liigilisest taimeperekonnast maarjaheinad (*Anthoxanthum*) on väga tuntud Eestiski h a r i l i k u m a a r j a h e i n a (*A. odoratum*) liik. See on madala, tiheda puhmaga kõrshein, esineb ms. kohtadel, eelistab niiskevõitu liiva- ja savilliiva muldi, levib seemnetega loomulikul teel, areneb kevadel väga varakult. Hein on hästi söödav, k u m a r i i n i lõhnaga (vt. näit. E 25393/4 lk. 108; H II 39, 806 lk. 108 jpm.). Kumariin (tonka oa kamper) on meeldiva lõhnaga, sisaldub Eestis kasvavaist taimist peale maarjaheina veel lõhnavas varjulilles, lõhnheinas, sesikus, söötretiarohus ning teistes ja annab kuivale heinale omase meeldiva uinutava lõhna. Kyllap nende või teiste rohtude „väga ilus hais“ lasi mõnda pidada imeheinaks endaks. Muidugi võis olla imeheinale teisigi vasteid, sest põhjused, miks üks või teine taim sai rahvausundis tähtsaks, on väga mitmesugused (vt. ERE XII 448 j. HDA VI 1705 jj.).

kultuuriliste mõjudega, maade vallutamise või ristiustamisega. Võõralt õpiti luku kasutamine ja lõhkumine. Vägev ussirohi, millel pidi olema enne mingi teine, võib-olla tervistav otstarve, muutus pikkamisi muukrauks.

Näiteks Eesti ainekku:

IMEVÕTI.

„Valge riie maa peale lautata, pudeliga rõõsk piim riide peale panna, siis tulla uss juure ühe iseäralise (10271) rohu kõrrega juure, puudutata pudeli külge, pudel minna katki, uss juua piima ära ja jätta rohu kõrre maha. Nüid see rohukõrs võtta sellega veristatud sõrme otsa puudutata. Selle sõrmega iga lukku ja rauda puudutata, minna puudutatav kokku pantavast kohast lahti. Nii ei pidada ükski lukk niisugusele vargale vastu.“ — E 10270/1 (6) < Põlva, Navi — J. Melzov (1889).

„Kes kõik lukud tahtis lahti võtta pidi inimese piima pudelisse aeama korgi kõvaste peale panema, pudeli heina maale viima, valge lina maha laotama ja pudeli sinna peale panema, siis seni ootama kui uss tuleb, see tahab pudelist juua aga et kork peal ei saa ta kätte. Nüid toovad ta metsast (8478) ühe lehe panevad korgi peale ja kork lendavad pealt ära. Kui see leht luku ehk luku kohale ukse peale pannakse, siis kargada lukk lahti.“ — E 8477/8 (97) < Tarvastu — A. Parts (rätsep).

„Nõel-ussid teada niisugust taime, millega nad kui heinaliste lastest piima lakkuma tahavad minna, kõvaste kinni löödud lassi punni hõlpsaste lahti võivad teha. Nad panna selle taime risti, lassi punni pääle, mis siis iseenesest kohe päält ära käivat. Kes inimestest selle heina oma kätte saab, see võida temaga kõik lukud ja „tagaused“ lahti võtta. Sellel taimel olla õige iseäralik magus lõhn (25 394) juures; teiste heinade seast ei saavad teda mujal ära lahutada kui jooksja vee pääl: keik muud rohu kõrred lähevad perivett edasi, aga see luku lahtitegija taim, minna vastu vee jooksu.“ — E 25 393/4 (8) < Tarvastu, Tossu — J. Vaine (1896).

„KUDA JÕU ROHTU VÕIB LEIDA.“

„Kui saa heina aal', heina niidad, siis kui seda, jõu rohtu, juhtub, heina sees, (806) olema. Siis ta haiseb, kohe, kangesti, ja tal' on väga ilus hais. Siis kui saa arvad, et see ilusa haisuga rohi, juba on loo sisse jäänud. Siis võtta, ja viska, see süle täis, rohtu, ehk heinu jökke, ja laota kõik, kõrs, kõrre kõrva, vee sees, see loo, ehk rohu sületäis

laiali, et mitte, ükski leht, teine teisega, kokku, ehk ühte, ei jää. Siis aab vesi kõik teised rohud, ja rohu lehed, alla vett, edasi. Aga jõu rohi, uiub vasta vett ülesse. Tema alla vett, ei lähä. Siis võid teda kätte soada, ja imet taaga teha.

Nii viisi, leitama seda, jõu rohtu ülesse." — H II 39, 805/6 (738)
 < Koeru, Verijärve v., Vaali k. — H. A. Schults (1890—93?).

„JÕU ROHI.“

„Üks kord taht, üks nõel'-uss, üle jõe jalg-puu, või purde, minna, teine poole jõe. Üks mees on juhtunud seda nägema, ja ta läind, ja pand, mittu puud, põigiti, seinä moodi, purde piale, teine poole otsa, ette, et siis saab näha, kuda moodi, uss, sest, puu seinast, kitsa, palgi pialt, üle ronib.

Uss tuld sinna, mööda purret, ja pidand aru, kül' ta katsund, kõigi pidi, sest puu-seinast mööda minna, aga ei ole saand. Jökke, põle ta taht koa, hüpata, purre ei ole vee ligidal' old, ja on väga kõrges old. Selle pärast, ei ole uss julend, purde pialt, jökke koa, hüpata. (805)

Viimaks keerand, uss, ennast ümmer, ja läind tagasi, üle jõe. Soand tükki aa pärast, uss tuld, jälle, purde piale, ja üks rohu leht old suus. Ta tuld mäda purret sinna, kus see puu sein, ees on põigiti old. Ta pand selle lehekese, vasta puu seinä, kui puud linnand, eest ära, tükki moad, kohe eemalle, mis virand kohe. Ja uss isi läind, üle purde, teine poole metsa, ja rohu leheke, kukkund, jökke.

Mees võtt selle rohu lehe, jõest välla. Kül' on siis, see mees, selle rohu lehega, immet teind. Sel' lehel' old, ime jõud, see leht, on nii tugev old, et kus piale, see mees on, selle lehe pand, siis see leht on, kõik, ära puruks lõhkund. Pandud ta, puu pakku otsa, siis on see pakk, isienesest, kohe lõhki läind, old ta siis, nii näsu tüigas, (tüvi) kui ta on old. Kui on see rohi, kibi peale pandud. Siis on see kibi, kohe isienesest, puruks läind, old see, nii suur kibi, kui ta on old. Nii kange jõud, on sel' rohu lehel', sees old." — H II 39, 804/5 (737)
 < Koeru, Verijärve v., Vaali k. — H. A. Schults (1890—93?).

„NÕIA HEIN.“

„Vanal hallil ajal, kui valla rahvas alles mõisas teol käisivad, oli Karksi valla mees, keda Männiku Matsiks hüütud, mõisas teopäivil.

Mees söönud pruukosti ära ja heitnud natukeseks leiba luusse laskemaie, leeva kott ja roka lass olnud seal ligidal lepa puhma all.

Korraga näeb ta, must uss roomab lassi poole, heina kõrs suus. Saab lassi juure, puutub heina kõrrega lassi punnisse, puh, käib punn pealt metsa.

(473) Uss laseb heina suust maha, tahab lassi pugeda. Mats ruttu maast ülesse, lööb ussi roikaga surnuks. Ripufas lassi lepa otsa ja otsis heina kõrre, mis uss suus kandis ülesse. Kui ta heinaga lassi punnisse puutus, käis punn plauhti pealt ära. Mats katsus tõist kolmat korda, ikka seesama lugu.

Mats peitis heina leiva kotti ära ja läks tööle.

Lõuna aeg jälle varsti käes. Matsil kõht kole tühi; leiva tük, tüki järele kaob kõhtu. Mats ei märkagi suure söögi isuga, et ühe pala külles, mida ta (474) suhu pistis, heina kõrs rippus, mida ta ühes leiva palaga alla neelas.

Kui kõht täis, tuleb heina kõrs meele, hakab seda otsima; otsib, otsib, aga ei leia kusagiltki. Viimaks paneb lassil punni peale, see ei seisa aga peal. Kargab pealt ära, nii pea kui käe punni küljest lahti lased.

Nüid märkas Mats, kuidas lugu oli, et ta heina kõrre kogemata ära oli söönud ja selle vägi nüid käe sees oli. Kõmpis mõisa küüni juure, puudutas küüni lukku, lukk lahti. Nüid oli Mats mehike mees. Ta näitas teistele hinna ja ilma hinnata (475) luku lahti võtmise mängi.

Aega mööda algas aga selle mänguga Matsi juures pika näpu mehe amet peale. Korra toonud ta ühel laupäeva õhtul teistele teo-meestele, kes tema maa osa ära künnud Polli mõisa keldrist lassi täie viina. See esimene katse läinud tall hiilgavalt korda. Viimaks jättis Mats kõik töötegemise, kus seda ja teist, ja toitis ennast aina oma ametiga. Korra saatnud ta aga väga suure varguse korda, kus ta aga ometi viimaks tööga langenud; viitud vang, kuhu ta ka surnud." — H III 22, 472/5 (8) < Kroonlinna < Halliste, Karksi — E. Kitzberg (1894).

„JÕU ROHI SIILI KÄÄS.“

„Jõu rohtu, piab sedaviisi kätte, saadama. Kui saa juhtud, Siili pesa leidma, siis tee, Siili pesale, hästi tihti, ja paks aed ümber, et Siil', pesasse, poegade juure, ei soa, minna, ja et poiad, pesast koa, Siili juure, vällä tulla ei soa. Siis lähäb vana Siil' metsa, ja otsib sialt kohe ühe see suguse, kange jõuga, rohu lehekese ülesse. Ja toob suus, selle rohu lehe, sinna pesa juure, ja lõhub, selle rohu lehega, kohe aa, pesa ümmert ää, ja lähäb boegade juure, pesasse.

(807) Siis võtta, see rohu leht, ära, ja sell rohu lehel', on siis, nii kange jõud, et kõik ära lõhub, kus piale, saa, aga teda, paned." — H II 39, 806/7 (739) [1] < Koeru, Verijärve v., Vaali k. — H. A. Schults (1890—83?).

„Ühekorra, on ühel' vargal', see sugune, jõu rohu leht old. Ta pand selle lehe, oma sõrme naha vahele. Kui ta on selle sõrme, kuskille, lukku piale pand, siis on see luk, isi-enesest, ilma muukrauata lahti läind. Ei ole kellegi lukkud, seda varast pidand, ega vangiahelad, nii kange jõud, on sell rohul old. Et on seda varast, igalt poolt, lahti piast." — H II 39, 807 (739) [2] < Koeru, Verijärve v., Vaali k. — H. A. Schults (1890—93?).

Näiteist näeme (vrd. EISEN, Imerohi, EK 15, 3, 71 jj), et i m e h e i n a l on mingi seletamata side u s s i g a, oletatavasti pole sattunud kokku kumbki juhuslikult, siis asja taga oli algselt midagi muud kui pikkade näppude unistus. Kerge on tõeks võtta siin LOORITSA, Eesti rahvausundi maailmavaade 71 jm. transformeerumist kurja poole orjuse mõjul.

Kuid veel Vene-Lapist on selge vihje, et m a o r o h i sisaldab e l u j õ u d u, ei lase maal uppuda:

„Мао rohi [змѣйная трава] (see, mida madu hoiab suus kui ujub, et mitte uppuda) on omadus, et selle rohu omanik võib hammustada kõige kõvemat rauda. Madude kohtukivi, mida leitakse kaljudelt, kui maod pöörduvad tagasi koosolekult, aitab kohtuasjade puhul.“ — CHARUZIN, Русские Лопари, Извѣстія императорскаго общества любителей естествознанія, антропологій и этнографій состоящаго при императорскомъ Московскомъ университетѣ LXVI, 206 (vrd. CASTREN, Этногр. сб. импр. р. г. о. 1858, IV 236, 237).

Eestigi tekkelugudes ei upu madu, sest „mõist ujuu“ (ERA II 160, 130 (21) < Vastseliina, Misso v., Kure k. — Daniel 1937) või „et tal on üks kõik, kas elab kuival maal või vees“ (ERA II 149, 79 (28) < Hageri < Kose — H. Mesikäpp).

5.

Siia kõrvale võib panna Eesti muistendid mille järgi inimene läheb usside eeskujul talveunele:

I. a Talveuni seoses heina hammustamisega. b Talveuni — herneleem (seoses ebamäärane ¹⁾).

¹⁾ Siia kuulub ka lk. 114, H 32, 919/22: „Kos nuu eelätse kapsta jäiva?“ Kui „herneleem“ ei ole juhuslik, siis tuletatagu meelde kaunviljade, eriti herne käsitlust muistendeis. Samuti võib kysida, et miks surnuvalvajad söövad herneid (ka ube), loobivad yksteist (eriti poisid tydrukuid) hernessega jne. Asi on väga vana ja ulatub tagasi vähemalt Lähis-Idasse.

II Talveuni seoses kivi lakkumisega.

Et vihjata seosele ida poole, olgu lisatud juurde II-le üks Volga Saratovi muistend, üks armeenia muinasjutt ja üks Eesti mustlaste muinasjutt. Kummalgi motiivil on arvatavasti palju teisendeid mitmete rahvaste juures, kuid mulle on juhtunud kätte ainult need, millele alusel võiks jälle väita otsest seost Eesti ja Ida vahel.

I Talveuni seoses hëina hammustamisega jne.

Talveuni.

a.

„USSI INGAMISE PÄÄV.“

„Ussidel on aastas 1 kord sündimine ja 1 kord suremine ja räägitakse seda Et kõik ussid ja kärpsed ja neetsust veikesed loomad peavad Talv kortles minema ja kevadel Madise päävast inge tõusma.

Üht lugu juttustas mulle Kuidas üks mees oli näinud kui üks uss oli üht lehte lakkunud Mees võtnud ka seda lehte ja näinud ja läinud Mere äärde lootsiku alla ja olnud talve läbi seal all Ja kevadel tulnud sealt alt välja Ja see mees on ise seda lugu rääkinud

(2 jutt sest) Ja teine kord jälle üks mees näinud kuidas ussid olid rohtu lakkunud Tema võtnud ka seda rohtu ja katsunud mis mek tall pidan olema (362) Ja maitsen seda Ja ühes peres olnud Aidad Maa küljest ulk maad üleval Mees pugen sinna alla Ja kevadel tulnud sealt välja Mees ise jälle rääkinud seda lugu teistele Ja se mees kes mulle rääkis pidi seda kohta teadma ja seda aita ja ütles et see jutt peab tõsi olema Sest ussidel peab üks ingamise päev sügisel olema ja siis peab neile seda ingamise rohtu antama rohu pealt.“ — H I, 36^b/2 (2) < Risti, Nõva v. — Juhan Holts (1889).

MEES PANEB KEELE MAARJAHEINA KYLGE.

„Korra näinud mees sügisel metsas, et maod puutunud keelega ühe rohu külge ja pugunud selle peale maa sisse auku. Mees arvanud et see on Maarjahein. Mehel tahtmine maitseda, missugust magu see rohi, millist maod käivad keelega puutumas.

Mees läheb, paneb keele rohu külge. Ei mingisugust iseäralikku magu sellel rohul. Varsti selle peale tunneb mees väsimust ja und. Heinaküün seal ligidal. Mees läheb küüni, heidab heinte peale magama.

Viimaks ärkab mees üles, tuleb küünist. Ei ühtki kollast lehte enam

puis näha, vaid puud kõik hiirekõrvul. Mees ei mõista, mida see tähendab. Aeg käes koju minna. Mees lähebki koju.

Kodu lõõvad kodakundsed imestades käed kokku ja küšivad: Kus sa oled kogu talve olnud. Sügisel läksid koftu välja metsa ja (14) nüüd tuled kevadel tagasi. Ise oled selle aja sees päris habemikuks saanud.

Mees jutustanud, kudas ta näinud, et maod rohtu puutunud, ta pärast niisama teinud ja ta seepäale küüni magama läinud.

Nüüd mõistefud, et see rohi, mis madudele talveune annab, ka mehe talveks pannud magama. Kui ka mees kogu talv midagi ei olnud söönud, ei tunnud ta ennast sugugi nõrga olevat." — E VII, 13/14 — Torma, prof. M. J. Eisen.

HEINA HAMMUSTAMINE.

„Ussidel olla ka üks hein, keda nad hammustavad, kui nad talve unele tahavad minna. Korra näinud üks mees, kuda ussid ühte heina hammustanud, ja ise maasisse pugunud. — Ka mees hammustanud. — Kohe tulnud temal himu maa sisse pugeda; leidnudki koopa, pugunud sisse ja jäänud magama. — Kui ta viimaks ülesse ärkanud, leidnud kodus kõik muutunud olevad, sest näine olnud teisele mehele läinud ja lapsed palju suuremad. — Kui ta järele küsinud, seletatud temale, et ta juba 2 talvet ja ühe suve kautsis olnud ja teda seepärast surnuks peetud.“ — Kase 103 < Halliste — L. Kase (1868).

Siia kuulub samuti lugu, milles mees pureb lehte, mida ka uss hammustanud, magama jääb ja kui kord ärkab, siis kodus selgub, et maganud terve talve (H II 32, 564/5 (39) < Kanepi — Juhan Vägi).

b. Talveuni — herneleem.

„KUDA MIES MÄTTA ALA PUGES.“

„Ükskord juhhtunud üks mies just sell pääval mettsa, ku ussid mätfasse lähvad. Ta näind sieäl sis na paelu ussa, et üsna irrm akand, et ronind puu oftsa. Ussid lakkunud ühhte rohhtu ja pugend sis mätta ala. — Ku ussid viimati ä kadund, sis tulnd mies puu otsest maha ja läind katsund ka, et mis maik sell rohul sis õfte o, mis ussid lakkusid. — Ja nii ku ta seda rohhtu hammustanud, nii ta kohe mätta ala pugend. Ei ole enne väälä tulnd ku kebadi, sis ku ussidki väälä tulevad. Läind sis koeu ja küsind et, „kas eele õhhtast ernelient ei ole änam?“ — Ta mõtelnd, et ta üheaenukse üö või pääva mettses magand.“ — H II 21, 341 (1) < Tori — J. Tilk (1890).

„USSID JA KÜLAMEHE ERNE LEENT.“

„Üks küla mees söönud õhtul erne leent, ja läind siis ämariku-aegas, mõisa metsast luua (146) raagu tõoma. Seal näinud ta kuidas ussid olid kõigest külljst kokku tulnud, ning suudega iga üks ühe hallja rohu otsast natukese ära ammustanud, aga selle peale kadunud nemad ise ära. Mees läinud ja katsunud ka natuke sealt rohu otsast, ning kukunud kohe august maa alla usside sekka. Ussid maganud, mees jäänud ka magama. Korra olla ussid ennasid teise külje peale pöörnud, mees pöörnud ka. — Üks kord olla ussid liikuma hakkand, ja tulnud august vällja, mees tulnud ka järele. Mees tulnud koju, olnud hea sööma isu, ning küsinud oma naese käest heila õhtust erne leent süüa. — Naene naernud ööldes: (147) „Ise kadusid mineval sügisel ära, nüüd on kevade käes, ja sa küsid veel heile õhtust erne leent. Nõnda olnud siis mees terve talve usside seas ära maganud.“ — H II 18, 145/7 (18) < Pärnu < Sa — A. Kung (1889).

Samuti:

„(922) ... Sügüse poole läävä uundõ. Miis oll vahtnü, ku olliva lännü ja kõik olliva üte lepä tüve külest lakahtanna. Miis oll kah lännü ja lakahtannu säält. Õdagu tulnu kodo. Naasel olnu sakõ kapsta keedetü, midä miis väega armastannu. Miis sei kõtu tubliste täüs, läts vällä ja tükke aadä ala ni heedänü sinnä makama. Sääl maanu keväjani. Nüüd tulnu üles ja küsünü naase käest: „Kos nuu eelätse kapsta jäiva?“ — H II 32, 919/22 (12) < Räpina, Kurekyla — S. Keerd, kooliõp. (1891) (osast SIUG, HUSS, VANA PIKK).

II Talveuni seoses kivi lakkumisega.

„Ravila mõisa krahv pekkst kangest oma kokka, kunni siee hädaga mettsa põgenend. Et illmad küllmad olld, ottisind ta auuku, kuhu sisse võiiks pugeda, et suoja saaks. Viimaks leiind ta ühe kivi ja selle sõrva allt läiind kaunis suur auuk alla. Kokk pugend sisse, aga kukkund järssku alla. All auugu põhjas olld vallge, nagu kuu vallgus ja tema leiind ennast kesk usside ulgast. Üks olld nende ulgas ka kruooniga. Ei ussid ole mihele kedagi häda teiind; aga kui ta välja tahand akata ronima, siis läiind kruooniga (564) uss auugu ette vassta, ega ole lasst' vällja. Üks sile kivi olld kesk augu pörandat. Iga süda pääva ajal läiind kõiik ussid kivi ümber ja lakkund seda. Kruooniga uss lüöönd piaaga tähendattes, mihe puole, et piab kaa lakkuma. Mies lakkund. Silmapilk olld nälg ja jänü kadund ja magus uneramistus tulld pia-ale. — Sedaviisi läiind läbi talve. Kevade

ronind ussid auugust vällja, aga kruooniga jäänd sisse ja lüöönd pia-aga mihe puo-ole, et piab ka vällja minema. Mieves' ronind vällja; vaadand kevadist ilu ja kuuland linnude lau-ulu rõeemuga ja mis vieel kõiige ilelikumb oold: Ta saand linnude kieelest sell-geest aru ja mõiist iga ühe kieelt. Tema ligidal istund kakks varest puu otsa piaal ja rääkinud, kuda ühes linnas viee pu-udus olla, aga kieegi ei mõiista senna v. s. = senna kae-evu tiha ja teine seletand jälle kuda kuninga füttar oma kalli sõrmukse ära kaudand aga kieegi ei tiia, et ta säälk = sääl on. Kokk läiind ja murétsend linnale vett ja ka kuninga füttre sormukse kätte ja saand rikkaks meheks viimaks." — H II 9, 563/4 (18) < Haljala, Kavastu, Wiilip Klaas < Harmi valla mihe Jüri Asuri suust. (1890).

„VISENJA.“

„Visenja päiv um inne mihkli päivä kattõ nädälit sis ollöv siu minegi päiv talvõ korderi vanast ollöv tuul pääval ütte mäke kaibõd sis ollöv lõütü siu pesä siäl olli olnu neid tuhandide kokko tulnu ja olli lõütü siu kivi midä nimäd lakadasõ inne paika minekit ja neid mäe kaibjid olli ka nalja pärast sedä kivvi lakahanu sis olli hoimatsõs tennü nii kui olõs haigõ olnu ja inne es olõ tuu miis sellest hoimusõst pääsnü kui tõõsõl keväjäl kui siug joo vällä tull sis päässivä mehelga silmäd vallalõ ja mänest siugu inemine minegi pääl saavat nägemä tuu ei saavat sinnä paiga ära minnä.“ — H II 71, 191 (56) < Vastseliina — J. Jakobson (1903).

„TALVEUND MAGAMAS.“

„Vanarahva usu järele lähevad ussid Ussimaarja päeval talveund puhkama.

Korra käinud mees ussimaarja päeval metsas. Näinud: ussid noolinud iseäralikku kivi ja pugunud siis maa alla auku. Mees vaadanud tükki aega seda lugu pealt. Viimaks ei tulnud enam ühtki ussi.

Mees läinud kivi juure, katsunud kivi keelega.

Kohe jäänud mees uniseks. Ligidal olnud heinaküün. Mees sammunud küüni, heitnud heintele magama.

Maganud kuni kevadeni. Kevadel ärkab üles. Ei saa esiti sugugi aru, kus ta on. Viimaks tuleb meelde, et ta küüni magama heitnud. Küünist välja tulles näeb, et kevade käes: linnud puude otsas laulmas, puupungad pakatavad.

Mees ei taha alguses uskuda, et ta talve otsa maganud. Mehe meelest näib, kui oleks ta ainult öö otsa maganud.

Kodu võtab majarahvas mehe imestusega vasta. Küsib, kus mees kogu talve viibinud. Läänud sügisel metsa ja tuleb alles kevadel tagasi.

Nüüd mehel selge, et ta talve otsa küünis maganud. Saab aru, et pikk uni talle keelega kivi külge puutumisest tulnud. Olid ju ussid enne kivi noolinud ja siis talve unele ruffanud. Mees neile järele teinud ja niisama kui ussid talveune küüsi langenud." — E VII, 41 — Ropka, Prof. M. J. Eisen.

USSID LAKUVAD POSTI.

üks rikkäs peredüttar õn läind ühè vaèselle leiba vîma. sis temà õn läind ühest mudà august üle ja temà põlè taht omà jalgu mudaseks tehà. temà õn võt kaendlast leivà ja aštund sellè peäle, ja õn vajund kõigè sellè leivaga alla. al õn oId irmüs sâr majà, ja seäl majàs õn nõndà pailü us'sa virnas oId. üks oId, krôn' oId peàs, ja sé õn ülèm oId. (7) sis õn üks sâr pošt oId keskpaikka tubà ja us'sid õn käind lakkumas sevà pošti ja kui tüttarlapsel leib oId oIsas, kellega ta alla kukkus ja sis kuniqas õn näidand ja suñdind koà pošti lakkuma. ja kõhü tühjusega õn lakkund pošti ja õn kolm oaštad eland sis. sis õn välla vidud. üks al vanamès tuld temà jüre ja võt kãšt kiñni ja tõnd moà peäle välla ja sis õn üteld, et mitte enàm leivaga ei tohi alvasti riñoi käija. sis soand temast üks eà tüttarlaps. — AES MT 116, 6/7 < Kose, G. Must 1933. (Vrd. UNO HOLMBERG, Der Baum des Lebens, Helsinki 1922—1923, Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia B XVI).

Siiasamma ka lugu sulasest, kes lakub usside järelt kivi ja läheb maa alla jne. (H II 36, 414/5 (3) < Vaivara, Repiku — D. Torpan).

I ja II vahepääl on muinasjutt, kuidas mees näeb metsalagendikul palju usse, kes sylgavad kivile ja lähevad talvekorterit. Mees sylgab ka kivile, heidab kodus magama ja magab mitu nädalat (E 4895/6 < J. Keerd).

„JUTUSTUS USSIDEST“¹⁾.

„Ühekorra läinud üks mees metsa aia vitsu otsima. Saand ta oma kandame käde saand, hakkand jälle koju minema. Häkist vaibund

¹⁾ Võrdluseks järgnevale vene muinasjutule.

mees ühest kohast maa pinnast läbi mitme sülla süvusse (süva = sügav-usse) auku. Aukus olnd hirm pailu (palju) ussisid. Keik ussid hakand kangest kahisema ja liikuma. Keskel old üks suur uss kroen (peas) pees see olnd teiste (4) kuningas. See löönd korra hännaga vastu maad keik jäänud vagusi. Usside kuningas küsind mehe kääst „Oled sa meie loomi tapnud.“ Mees vastu „Ei pole mitte!“ „Too siis see puu pakk säält-nurgast seia!“ ütelnud kuningas. Mees toonud paku. Kohe varunud vähemad ussid hulgaldes paku kallale ja näri- nud puhuks puruks katki. — Siis ütlend kuningas: „Oleksid sa neid loomi tappand siis oleksid sa nõnda puruks tehtud. Sa oled neite talve korterisse juhtunud nüd pead sa kevadeni kui meie maa peele liham siin olema.“ Mihel ei aitand nau nouu kut jäändgid sõnna. Tul- nud viimaks nälg käde. Näinud ühes nurkas olnd üks kivi nagu kirve tahk mida ussid kordamisi noolimas käinud. Mees läind ka katsuma noolind kivi nälg kadunud ära. Nõnda läinud tali mööda. Kevadel hakand ussid maa peele minema. Saand keik välja läind pannud kunin- gas ennast seina nõale lõnkidesse ja käs- (5) nud meest välja rõnida. Mees astunud ussikäärusid koutu nagu karsast koutu august välja. Saa- nud viitsad ja kirve käde ja läinud ilusasti kuju.“ — EKns 44, 3/5 (1) < Jämaja, Torgu — H. Usin (1907).

6.

Võrdluseks II-le vene, armeenia ja eesti mustlaste jutt:

„YRG-MADU EHK KUS ASUB TOO YRG-MADU, KES EKSITAS MEIE ESIVANEMAD AADAMA JA EEVA“¹⁾).

„See oli ammu, kuskil põlises metsas. Jahimees läks jahile just ristiylendamise pyhal [14. sept.]. Vot, mida aga jahimees sygavamale metsa läheb, seda rohkem hakkas nägema madusid (змѣй).

„Mis on,“ mõtleb jahimees, nii palju ma neid syndimisest saadik pole näinud. Ja kui taltsad kõik ja väldivad mind, lähevad mööda, aga ykski ei puuduta isegi mu saabast. Tõesti, huvitav, a' vaja teada, kuhu ruttavad (fem.). Tulgu mis tuleb: kaht surma ei saa näha, yhest ei sa mööda: Nõnda mõtles jahimees ja läks madudele järele kuhu nad roomasid.

Ja jahimees märkas eemalt, et lamab suur hunnik puid, s. t. hagu, ja kõik maod mitmest liigist ronivad selle hunniku alla. Olgu, ma tõu-

¹⁾ Этнографическое Обзорѣніе, 27. ак. CVII—CVIII, 1915. nr. 3/4, Moskva 1916, lk. 78, kirjutisest „Saratovi (kubermangu) Volga ymbrose (osa) uskumusi ja legende madudest.“

sen selle hunniku otsa ja ei sega (fut.). neid, las' ronivad igast kyljest ja mul on parem näha, mõtles jahimees.

Aga vaevalt jahimees sai tõusta hagudele, kui terve hunnik ja jahimees vajasid läbi maa sygavikku.

(78) Kui jahimees ärkas ehmatusest ja tuli meelemärgusele (s. s. endasse), vaatas ringi ja näeb: eemal — valgus, kuuvalguse moodi. Tema lähemale, Oh mu Jumal, mis ta nägi! Siin roomasid madusid miljardid, aga nende keskel kõige suurem kõigist lebas heleda, suure kivi, nagu kuu, kõrval: kivist hoovas valgus ja valgustas kogu maa-alust ja sellesama kivi juurde hakkasid tulema maod ja seda lakkuma.

Jahimees seisis kaua ja väsis, ja tahtis magada ja kardab madusid. 'Olgu, lähen kõige suurema mao juure — ta sööb mu elusalt ära, aga kui ma ei puuduta siis, kas ta ehk ei tassi välja Jumala päevavalgele.' Jahimees läks suure mao juurde. Madu susises jahimehe pääle ja ajas välja keele ja pani selle vastu heledat kivi. Jahimees sai aru, ka võttis ja lakkus seda kivi, — ja ennäe mis: tema imestuseks korraga ta hakkas saama aru kõigest, mis iganes maod rääkisid omvahel ja femaga. Edasi vana madu kõneleb: 'Laku veel ja sa ei taha kogu aasta juua ega syya selle kivi tõttu. See kivi on juba minu toodud paradiisist. Ta lebas paradiisis kurja ja hää tundmise puu juures. Paradiisis toitusid sellest kõik loomad ja esimesed inimesed. Aga näe ma eksitasin neid sööma puust vilju, mis olid keelatud neile Jumalast, ja selle syy eest mind näe pandi sellesse maaalusesse kinni kuni Jumala koh-tuni ja ma võtsin endaga kivi, millest igavesti söönud ollakse.'

Ja vot sel ajal, kui jahimees kuulas yrgmao juttu, talv oli läinud mööda. Pärast tema, s. t. yrgmadu, pöördus madude tohtu hulga poole ja ytles: 'Võite minna maa peale Jumala päevavalgele, sest äike juba myristas.' Maod hakkasid susisema ja läksid väljakäigu poole ja mõne päeva pärast ei jäänud enam yhtki. Jäi ainult yrg-madu ja jahimees.

—Ytle, palun, mispärast kõik maod tulevad talveks sinu juurde, aga mõned jäävad maa pääle ka talveks.

— See vot sellepärast. Missugune madu hammustab inimest, sellel ei lubata ilmuda siia, see asub maa pääl seniajani kuni teda ei tapa inimesed ega söö ära ka mõned muud loomad, sest ma olen aetud ära paradiisist inimeste eksitamise pärast, aga selle eest iga madu peab surma saama.

(79) — No, hää madu, lase, palun, mind koju: mul on siin väga raske — mitte joogi ja söögi pärast, aga selle pärast, et ma ei näe päikesevalgust.

— Ma lasen su ära, aga selle tingimusega, et sa kellelegi ei ytle sellest, mis nägid ja kuulsid. Kui sa kellelegi ytled, siis ma pyyan su kinni madudega, kus sa ka ei oleks. Mine väljakäigu juurde, istu haohunikule, see kannab su päevavalgele.

Jahimees istus hagudele ja haohunik tõstis ta välja päevavalgele. Kui ta ilmus koju, kogunes rahvas ja hakkasid kysima, kus ta oli ja kuhu ta kadus.

Kuni jahimees oli kaine, ta ei rääkinud midagi. Aga mida enam edasi ta kostitamisest, jällenägemisest jäi purju, ta jutustas kõik kus ja kuidas oli, ja kõik, et selle eest madu sööb tema ära. Vaevalt jõudis lõpetada jutu, et nyyd ta võib kõnelda madudega, äkki ronis välja pöranda alt kole suur madu ja hammustas teda otse kõrri. Ja jahimeest ei olnud enam päeva pärast, aga tema hing läks ära jälle oma looja juurde.“ — Saratovi Õpetatud Arhiivinduse Komisjoni käsi- kirjalise materjali hulgast < Saratovi kubermang, Petrovski maakond, Knjazevka kyla — talunik Gavriila Kirillovits Zavaritski < Pjotr Habarov (Knjazevka kyla) 1910.

F. MACLER, Contes et Légendes de l'Arménie, Paris 1911, 120—129: Kuningal on poeg, kes korra kyttimas laseb vibuga katki yhe vana naise kruusi. See neab ta armastama devikuninga tytart. Kuningapoeg läheb otsima ja viimati pääsebki devikuninga juurde, Devikuningas teatab, et tal on sõda maokuningaga, kes on võtnud ära temalt naise. Kui kuningapoeg toob selle tagasi, siis saab devikuninga tytre. Maokuningas omakorda teatab, et temal on sõda kotkakuningaga, „ta oli tugevam kui mina; kui me võitlesime oli mul yks kivi; ta võttis ära selle mu käest ja läks minema. Talvel me elame sellest kivist; me lakume seda ja see hoiab meid elus [toidab meid]“.

Selle tagasitoomise eest maokuningas lubab anda tagasi devikuninga naise. Kotkakuningas ei nõua midagi, päälegi kuninga- poeg on teinud terveks enne tema poja, annab tagasi kivi, siis antakse tagasi naine ja kuningapoeg saab devikuninga tytre.

Vrd. H II 36, 549/50 (21) < Vaivara?

MUSTLASTE YLIÖPILANE JA USSID.

„Oli kord yliöpilane, koolitas ennast kakskymmend viis aastat. Tuli koju oma isa juurde kylla, läks rukist lõikama. Vaatab, tuleb yks uss. Tappis selle ussi. Tuli teine uss, tappis tolle ka. Ja tuli emane uss, puhtast vasest. Tahab lyya teda. Tema ytleb: Ära tapa mind. Noh,

tema ytleb: Sina tahad mind hammustada. Ei taha, tule minu järele. Viis feda kuhugi. Vaatab, on koobas. Ses koopas on puht kuld-kivid. Emauss ytleb: Tule minu järele. Läks tema ^f1) koopasse, läks tema ^m ka. Vaatab tema ^m, on koopas usse, võib olla mitufuhat. Yks uss on nende kuningas, kahepäine. Kummaski pääs on kuldne kroon. Hyyab see kuningas: Keegi ei tohi hammustada. On säääl kolm kuud söömata, joomata. Nägi see usside kuningas, et tema ^m tahab syya. Aga poiss õppis usside keele. Ytleb uss: Laku seda kivi. Lakkus kivi. Muutus nõnda tugevaks, et ei taha syya ega juua. Ytleb see uss: Kas sa tahad koju minna? Tahan kyll! No mine! Aga see emauss tuleb kaasa temaga. Nemad olid kõik inimesed aga nad olid nõiutud sinna.

Läks poiss koju. Isa, sa õpetasid mind koolis, aga nõnda tark ma ei olnud kui ma nyd olen, nyd ma oskan usside keelt ja ussi kivi lakkudes on mul suur jõud. Läks ta oma tuppa, emauss ka kaasa. Tema ^m heitis magama. Aga see emauss muutus niisuguseks printsessiks, et tema vastu ei ole kedagi. Hyppas ta ^m yles, tema ^m ehmus. Tema ^f ytleb: Mu mees. Vii mu nahk välja. Viis tema välja, viskas aeda. Hakkavad siis yhes elama. Kaheksa aastat on mööda läinud. Temal on kaks last ka. Kord tema ^f ytleb: Kuhu sa mu naha viskasid. Aias on. Too sisse. Aga see nahk on veel ilusam kui tema. Tema ^f ytleb: Tule siia, viska rist ära. Viskas tema ^m risti. Muutus tema emaussiks, hammustas teda ^m, muutus ussiks, hammustas lapsi, need muutusid ussideks. Ja läksid välja uksest. Ja on lõpp kah." — P. ARISTE mustlaskogust < Tartu — Rääkinud Edgar Kozlovski 15 a. vana 28. II 1935, hiljuti oli juttu kuulnud Tapal elavalt isa tädilt Kata Siimanilt. (P. ARISTE tõlge.)

Talveuni, mao talviti surnuks tardumine ja kevadel ikkagi edasi elamine, tekitas kujutluse lakkamata kestvast elust. Kyllap maod tundsid vahendeid, mis säilitas elujõu yletalve. Tavaliselt väldivad maod sygisese surma, kui on „yht lehte lakkunud“, „yhte heina hammustanud“, „yte lepä tyve kylest lakahtanuva“ jne. Taim asendab ka kivi, tähistades muidu kadumatust, yldiselt tarvitatud sigivuskultuseski (vt. ERE XI 864 „Stones“: 864 HARTLAND sissejuhatus ja primitiiv, 869 GARDNER kreeka ja rooma, 871 CROOKE india, 876 BARTON india; RGG ¹ V 905 j vihjed; BEER RGG ² V, jj; OLBRICH HDA VIII 380—390; HÜNNERKOPF 390—401; vrd. 401—427; neis kirjandus nimetatud).

¹) Tähistatud nii nais- ja meessoo isikulist asesõna.

Kokkuvõttes. Vaadeldes mao päralt olevat elurohtu jõuame kõige kaugemale tagasi Vanasse Idasse sumerlasteni, sest Gilgamiši eepost tuleb pidada selles seoses ikkagi vanimaks pärimuseks. Ajalooliselt oleks see võrdluse lähtekohaks. Aga ka geograafiliselt on täidetud maa nende ja meie vahel yhelt poolt AARNE-THOMPSONI m. t. 612 II a - ga, millele lisasin meie „Kaupmehe tydruku“ alguse (lk. 106). Teisalt esitasin eesti imeheina ja sellega seotud maagilisuse und¹⁾ vajumise, õieti ussiune magamise. Sinna unetagusesse igavese elu maailma pääsmiseks on tarvis lakkuda või hammustada mingit (I) taimet või (II) kivi. Samuti leidub sääl elu ja surma nullpunktis taim, kindlasti aga post (vrd. HOLMBERG, Der Baum des Lebens, 9 jj 51 jj jm.) või kivi, mis toidab ja annab jõudu. Kivi haru mööda jõudsimet uuesti volga-saratovi venelasteni (< soome-ugri sugu rahvailt ?), armeenlasteni ja Eesti mustlasteni lihtsalt kõrvutades igalt yhe jutu. Eriti mustlastel on Lõuna-Euroopa — kuid veel kaugemale — Väike-Aasia kultuurpiirkonna juturepertuaar, kui see ei ulatu päriselt nende India-kodumaale. Yks on käesoleval juhul selge, seegi pilveke kisub yles ida poolt. Nii meie pärimused maost elurohu, jõurohu omanikuna kynnivad sel puhul kummagi haruga Vanasse Idasse.

Muidugi on päris selge, et oleks lubamatu ainestikku, millele vihjatud eespool ju vaid osaliselt, taandada reale tyypilistele motiividele, kujutelmadele, juttudele, siis tyypide arengut tagaspidi jälgida ajalisel ja ruumilisel, et viimaks kas tydinult või esinemiskaardi järgi piirata nende hälli mõne kultuurikeskusega, kus ikkagi tuleks oletada vastava motiivi spontaanset, yldtingimustega põhjendatud syttimist. Eelkäsitletud enamvähem yhtlase teema raam on ajalisel minimaalselt 5000 aastat, maa-alalt Ees-Aasiast Euroopani. Kui ega inimene kogu oma olemuses ei ole kõnesolevas raamis rabavalt muutunud. Kõnesoleva teema puhul rõhutan alguses öeldud mõtet, et suhtumises madudele on jäänud inimene ikkagi yldjoontes seksksamaks nagu alati. Eks siis jää ka korduvate yldinimlikkude olukordade puhul *generatio aequivoca* võimalus, mis teeb vajalikuks eeltoodud materjali võrdlemise ja hindamise uult lähtekohalt ja õigustab selle avaldamise.

¹⁾ Maagilise une magamise kujutluse psykoloogiliseks aluseks on yhelt poolt ärganu järeldus oma tundest, et magades saadi jõudu, teisalt kihutas primitiivset mõtlemist loomade taliuinak (õigemini sesoonuinak) järeldama, et neil loomil on seos vitaalainesega, mida märgiti taime või kiviga.

A-14104

(1) The first part of the report is devoted to a description of the material and the methods used in the investigation. The material consists of a series of samples of the same material, which were obtained from different sources. The methods used are described in detail in the following sections.

(2) The second part of the report is devoted to a description of the results of the investigation. The results are presented in a series of tables and figures, which show the variation of the different properties of the material with the different sources.

(3) The third part of the report is devoted to a discussion of the results. It is shown that the results are in good agreement with the theoretical predictions. The reasons for the observed deviations are discussed in detail.

(4) The fourth part of the report is devoted to a summary of the results. It is shown that the material investigated has the same properties as the material investigated in the previous report.

(5) The fifth part of the report is devoted to a list of references. The references are given in full in the following section.

(6) The sixth part of the report is devoted to a list of symbols. The symbols are given in full in the following section.

(7) The seventh part of the report is devoted to a list of abbreviations. The abbreviations are given in full in the following section.

(8) The eighth part of the report is devoted to a list of figures. The figures are given in full in the following section.

(9) The ninth part of the report is devoted to a list of tables. The tables are given in full in the following section.

(10) The tenth part of the report is devoted to a list of appendices. The appendices are given in full in the following section.

(11) The eleventh part of the report is devoted to a list of references. The references are given in full in the following section.

(12) The twelfth part of the report is devoted to a list of symbols. The symbols are given in full in the following section.

(13) The thirteenth part of the report is devoted to a list of abbreviations. The abbreviations are given in full in the following section.

(14) The fourteenth part of the report is devoted to a list of figures. The figures are given in full in the following section.

(15) The fifteenth part of the report is devoted to a list of tables. The tables are given in full in the following section.

(16) The sixteenth part of the report is devoted to a list of appendices. The appendices are given in full in the following section.